

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دین و اقتصاد

تالیف

مهندس قباد حاجی زاده

انتشارات فرزندگان دانشگاه

۱۳۹۸

سرناسه	:	حاجی‌زاده، قباد، ۱۳۵۵ -
عنوان و نام پدیدآور	:	دین و اقتصاد/تالیف قباد حاجی‌زاده.
مشخصات نشر	:	تهران: فرزندگان دانشگاه، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	:	ص. ۱۷۶.
شابک	:	۹۷۸-۶۲۲-۶۵۳۸-۶۸-۸
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا
یادداشت	:	کتابنامه.
موضوع	:	اقتصاد -- جنبه های مذهبی
موضوع	:	Economics -- Religious aspects
موضوع	:	اسلام و اقتصاد
موضوع	:	Islam -- Economic aspects
موضوع	:	اقتصاد -- جنبه های مذهبی -- مسیحیت
موضوع	:	Economics -- Religious aspects -- Christianity
موضوع	:	اقتصاد -- جنبه های مذهبی -- یهودیت
موضوع	:	Economics -- Religious aspects -- Judaism
رده بندی کنگره	:	۷۲HB
رده بندی دبیوی	:	۸۵/۲۶۱
شماره کتابشناسی ملی	:	۵۸۴۶۵۵۳

انتشارات فرزندگان دانشگاه

دین و اقتصاد

تألیف: مهندس قباد حاجی زاده

ناشر: فرزندگان دانشگاه

ناظر فنی: محسن فاضلی

نوبت چاپ: اول-۱۳۹۸

شمارگان: ۱۱۰۰ جلد

قیمت: ۳۸۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۵۳۸-۶۸-۸

مرکز پخش: تهران، میدان انقلاب، خ منیری جاوید، پلاک ۹۲

تلفن: ۶۶۹۷۹۵۲۶ مرکز پخش قانون یار

به پاس تبسیر عظیم و انسانی شان از کلمه امار و از خودگذشتگان

به پاس حافظه سرشار و گرمای امید بخش وجودشان که در این سردترین روزگار ان بهترین پشتیبان است

به پاس قلب های بزرگشان که فیادرس است و سرگردانی و ترس در پناهنشان به شجاعت می کراید

و به پاس محبت های بی درنشان که مرکز فروکش می کند

این مجموعه را به درو ما در عزیزم تقدیم می کنم

با سپاس از سه وجود مقدس:

آنان که ناتوان شدند تا ما به توانایی برسیم...

مویزیشان سپید شد تا ما رو سفید شویم...

و عاشقانه سوختند تا که ما بخش وجود ما و رو سنگسار جهان باشند...

فهرست مطالب

۱۱	پیشگفتار
۱۵	بخش اول
۱۵	یهودیت
۱۵	فصل اول: سیر تاریخی اندیشه‌های اقتصادی یهودیت
۱۶	کشاورزی در عصر کتاب مقدس
۲۱	بررسی اقتصادی حیات یهودیان در دوران صلح با رومیان
۲۳	دوره‌ی قرون وسطی
۲۳	اقتصاد قرون وسطی و یهودیت بیزانسی
۲۶	بازرگانان یهودی در جهان مدیترانه قرون وسطی
۲۹	پایان عصر طلایی اقتصاد یهودیان
۳۲	یهودیت در قرون ۱۷ و ۱۸ و ۱۹ و ۲۰
۳۲	یهودیت آمستردام در طی دوران مرکانتالیسم (سودا گرایی)
۳۳	یهودیان در اندیشه‌های اقتصادی بریتانیا
۳۵	فصل دوم: مبانی و ماهیت اقتصادی یهودیت
۳۷	مبانی اقتصاد یهودی
۳۷	قوانین و اقتصاد یهود و دیدگاه آن دین به مالکیت
۴۲	ثروت و داراییها
۴۶	پول، بانکداری و بهره
۴۹	بازرگانی، تجارت منصفانه و مقررات دولتی
۵۲	تخصیص منابع به نهادهای اقتصادی در اقتصاد یهودی
۵۵	ماهیت اقتصاد یهودی
۶۱	بخش دوم
۶۱	مسیحیت
۶۱	فصل اول: سیر تاریخی اندیشه‌های اقتصادی مسیحیت
۶۲	اندیشه‌های اقتصادی مربوط به کتاب مقدس، قَدِّیسان و دانشمندان اولیه مسیحی

۶۲ رویکرد کتاب مقدس به اقتصاد
۶۴ اندیشه‌ی اقتصادی قديسان و دانشمندان اولیه مسیحی
۶۸ فئودالیسم و اندیشه‌ی مدرسیها در قرون وسطی
۷۸ قرون ۱۶ و ۱۷ و ۱۸
۷۸ اندیشه اجتماعی قرون وسطی (علل ظهور پروتستانتیسم)
۸۰ پروتستانتیسم و تأیید سرمایه‌داری
۸۱ قرون ۱۹ و ۲۰
۸۵ فصل دوم : مبانی و ماهیت اقتصادی مسیحی
۸۵ مبانی اقتصاد مسیحی
۸۵ دیدگاه کتاب مقدس درباره ثروت و مالکیت
۸۶ فقر و ثروت در کتاب مقدس
۸۸ برخی نکات پیرامون فقر و ثروت در کتاب مقدس
۹۰ دو موضع درباره‌ی فقر
۹۲ الهیات رهایی بخش یا الهیات سیاسی درباره فقر و علم
۹۳ نظریات صاحب نظران مسیحی درباره ثروت و مالکیت
۹۳ خلقت و سرپرستی
۹۵ مالکیت از منظر صاحب نظران مسیحی
۹۶ نظریات اندیشمندان مسیحی درباره‌ی کار
۹۶ ماهیت و اهمیت کار انسان
۹۷ مخالفت با نا دیده گرفتن منافع و هویت فرد در کار (از خود بیگانگی در کار)
۹۹ حق و تکلیف نسبت به کار
۱۰۰ فقر و عدالت از دیدگاه صاحب‌نظران مسیحی
۱۰۰ عدالت از منظر صاحب نظران مسیحی
۱۰۳ تعریف عدالت از منظر صاحب نظران مسیحی
۱۰۵ انواع عدالت از منظر صاحب نظران مسیحی
۱۰۶ دولت و بازار در نگاه اندیشمندان مسیحی
۱۰۷ ماهیت اقتصاد مسیحی

۱۱۱	بخش سوم.....
۱۱۱	اسلام.....
۱۱۱	فصل اول: سیر تاریخی اندیشه‌های اقتصادی اسلام.....
۱۱۲	اندیشه اقتصادی اسلام از اوایل ظهور اسلام تا اواخر قرن ۱۹.....
۱۱۳	آیات و روایات با جهتگیری اقتصادی.....
۱۱۷	موضوعات اقتصادی در متون فقهی و فلسفی.....
۱۲۵	اندیشه اقتصادی اسلام در قرن ۲۰.....
۱۲۶	فصل دوم: مبانی و ماهیت اقتصاد اسلامی.....
۱۲۶	مبانی اقتصاد اسلامی.....
۱۲۶	مالکیت در اقتصاد اسلامی.....
۱۲۶	نظر اسلام درباره مال و ثروت.....
۱۲۸	مفهوم و اهمیت مالکیت خدا و جانشینی انسان در قرآن.....
۱۲۹	حق و تکلیف در مالکیت.....
۱۳۰	دیدگاههای مشترک صاحب‌نظران اقتصاد اسلامی در مورد مالکیت.....
۱۳۱	اختلاف نظر در مورد قلمروهای مالکیت در اسلام.....
۱۳۶	کار در اقتصاد اسلامی.....
۱۳۶	اهمیت و نقش کار در اسلام.....
۱۳۸	رابطه میان کار و مالکیت در اسلام.....
۱۴۰	هدف از کار.....
۱۴۱	کار و استراحت.....
۱۴۲	عدالت در اقتصاد اسلامی.....
۱۴۴	تعریف عدالت و قسط.....
۱۴۶	انواع عدالت.....
۱۴۶	عدالت اقتصادی.....
۱۴۸	نظریه توزیع در اقتصاد اسلامی.....
۱۴۹	نظریات توزیع قبل و بعد از تولید.....
۱۵۲	نقش دولت و بازار در اقتصاد اسلامی.....

۱۵۶.....	مالیه‌ی عمومی در اقتصاد اسلامی
۱۵۹.....	جایگاه بازار و اخلاقیات بازار در اقتصاد اسلامی
۱۶۲.....	تأمین نظام مالی در اقتصاد اسلامی
۱۶۴.....	محدوده‌ی دخالت دولت در اقتصاد اسلامی
۱۶۶.....	ماهیت دولت و ساختار بازار در اقتصاد اسلامی
۱۶۹.....	ماهیت اقتصاد اسلامی
۱۶۹.....	نظر گروهی از صاحب‌نظران اقتصادی مسلمان در مورد وجود اقتصاد اسلامی و عدم نیاز به آن
۱۷۰.....	نظریات پژوهشگران مختلف در مورد وجود اقتصاد اسلامی
۱۷۴.....	منابع و مأخذ.....

پیشگفتار

در چند دهه‌ی اخیر، اندیشمندان اقتصادی ادیان مطالعات و تحقیقات گسترده و فراوانی را در زمینه‌ی اقتصاد دینی (تجزیه و تحلیل رفتارها، نهادها و سیاست‌های اقتصادی با توجه به زمینه‌های دینی) انجام داده‌اند که حاصل آن به صورت گنجینه‌ای غنی در اختیار جامعه‌ی علمی قرار دارد. در این میان، مطالعه درباره‌ی اندیشه اقتصادی یهودیت، مسیحیت و اسلام رونق بیشتری دارد؛ به طوری که اندیشمندان الهیاتی و اقتصادی این سه دین توحیدی ضمن تشکیل انجمن‌های علمی و برگزاری کنفرانس‌های سالانه، مجلات علمی و مجموعه‌ی بسیار وسیعی از کتب و مقالات را در مورد اندیشه‌ی اقتصادی ادیان مذکور تألیف کرده‌اند. پرسش بسیار مهمی که برای این اندیشمندان مطرح است، این است که اقتصاد مطلوب و مورد نظر دین کدام است و چه ویژگی‌هایی دارد؟ دستیابی به پاسخ این پرسش مستلزم بررسی دیدگاه‌ها و نظریات اقتصادی همه‌ی ادیان بزرگ شرقی و غربی است که کار بسیار دشوار و بزرگی است و تنها گروه‌های بزرگ علمی از عهده‌ی پاسخ گویی به آن بر می‌آیند. از آنجا که یهودیت، مسیحیت و اسلام از جمله‌ی ادیان بزرگ ابراهیمی هستند و با توجه به این که پیدایش، گسترش و تحکیم پایه‌های دانش جدید اقتصاد در کشورهایی صورت گرفته است که عموماً پیرو دین مسیحیت بوده‌اند و همچنین با توجه به گستردگی آرای اقتصادی اسلام و تجربه‌ی تاریخی اقتصاد اسلامی در صدر اسلام و در طی دوره‌ی تمدن بزرگ اسلامی و نیز با عنایت به این که یهودیت قدیمی‌ترین دین در میان سه دین اصلی دنیا است که ریشه در خاورمیانه دارند و تاریخچه‌ی این دین، سنتی بسیار غنی از تفکرات معنوی و قوانین اخلاقی در تمامی ابعاد وجودی انسان، از جمله بعد اقتصادی آن پدید آورده است، انجام مقایسه‌ی تطبیقی میان اندیشه‌ی اقتصادی یهودیت، مسیحیت و اسلام می‌تواند ضمن ارائه‌ی پاسخی مقدماتی به پرسش اساسی مذکور، گامی مثبت برای شناخت ویژگی‌های اقتصاد دینی و باز شناسی آن از اقتصاد غیر دینی متعارف باشد و زمینه‌ی مطالعات بیشتر و کاراتر را در این حوزه از دانش فراهم کند. صاحب نظران اقتصادی یهودی، مسیحی و اسلامی برای دستیابی به اقتصاد دینی؛

طی دو مرحله، نظام‌های مهم اقتصادی معاصر (سرمایه داری و سوسیالیسم) و نظریه‌ی اقتصادی متعارف (به ویژه قرائت نئوکلاسیک آن) را نقد و ارزیابی کرده‌اند: مرحله‌ی اول، مربوط به قبل از طرح اندیشه‌ی اقتصادی دین است. در این مرحله، اندیشمندان دینی با انتقاد از روش‌شناسی به کار رفته در اقتصاد متعارف که ارزش‌های اخلاقی و معنوی را از نظریه و نظام اقتصادی حذف می‌کند و همچنین با نقد قضاوت‌های ارزشی اقتصاد متعارف که ناسازگار با ارزش‌های اخلاقی و معنوی دین (اعم از یهودیت، مسیحیت و اسلام) است اقتصاد دینی را معرفی و از نظر علمی توجیه می‌کنند. در مرحله دوم که پس از پذیرش اقتصاد دینی و طرح اصول و نظریات اقتصادی دین است، صاحب نظران اقتصاد دینی با اتکا به معرفت جدید اقتصاد دینی به نقد اصول، نظریات و نظام‌های اقتصادی متعارف می‌پردازند. برای آشنایی اولیه، لازم است اشاره شود که پیوند دین و اقتصاد را می‌توان در دو محور کلی سامان داد. یکی از این دو که اخیراً بیشتر رایج شده است، با عنوان «اقتصاد دینی» مورد بحث واقع می‌شود. دیگری در قالب اصطلاح «اقتصاد دین» همان‌طور که از اصطلاح آن پیداست یا تجزیه و تحلیل اقتصادی از دین مطرح است؛ برای مثال از اقتصاد دینی، می‌توان از اقتصاد مسیحی، اقتصاد اسلامی، اقتصاد بودایی، اقتصاد یهودی و مانند آن نام برد. اما اصطلاح اقتصاد دین فراگیرتر است و هر نوع تجزیه و تحلیل اقتصادی از نقش اخلاقیات دینی، عقاید دینی و احکام دینی را در بر می‌گیرد. در مطالعات مربوط به اقتصاد دینی در ابتدا و به عنوان محورهای اصلی، با مجموعه‌ای از اصول و مفروضات و عناصر دینی سروکار داریم؛ ولی در پژوهش‌های دربارهِ اقتصاد دین (تجزیه و تحلیل اقتصادی از دین) بیشتر با نظریه‌ها، پیش‌فرض‌ها و ابزارهای اقتصادی مانند عقلانیت، هزینه - فایده، و ... روبرو هستیم. به بیان دیگر، حوزه‌ها و عناصر این دو کاملاً متفاوت هستند؛ زیرا در اقتصاد دینی پیوند عناصری مانند الهیات، مبانی متافیزیک، کتب مقدس، کلام پیامبران، وحی و امثال آن با اقتصاد مطرح است که این عناصر در قالب رویکرد مذکور می‌توانند نظام‌ها، نظریه‌ها یا شعبه‌هایی از علم اقتصاد متعارف را مورد تأیید یا نقد قرار دهند، حتی ممکن است خود آنها، نظریه و نظام اقتصادی خاصی را مطرح کنند که ممکن است آن نظریه‌ها و نظام‌ها، مکمل یا جایگزین برخی از قرائت‌های اقتصاد متعارف

باشند یا نباشند. همچنین در این رویکرد، ممکن است ادعا شود اصول، مبانی و نهادهای دینی بر رفتارهای اقتصادی مؤثر است و ...، اما در تجزیه و تحلیل اقتصادی از دین (اقتصاد دین) برای توضیح رفتارهای مذهبی از اصول و ابزارهای اقتصادی استفاده می‌شود. به بیان دیگر در اینجا رفتار مذهبی عمدتاً از منظر نظریه‌ی «انتخاب عقلانی» بحث می‌شود؛ یعنی فروض اساسی تحلیل اقتصادی (رفتار بیشینه‌گرایی، توجه به ترجیحات، تعادل بازار و امثال آن) محور و مورد تأکید هستند. در این رویکرد از ترکیب دین و اقتصاد فرض می‌شود که مردم در برخورد با مذهب نیز با ابزارهایی مانند هزینه - فایده عمل می‌کنند و از پایبندی به عقیده و عمل دینی به افزایش رضایت مندی خود می‌اندیشند. بدیهی است در این رویکرد حتی انتخاب مذهب و میزان پایبندی به عقاید مذهبی و انجام امور مذهبی در اختیار فرد متدین و مذهبی است. برخی از صاحب نظران، تفاوت دو رویکرد یاد شده را بر تفاوت اقتصاد هنجاری و دستوری از یک سو و اقتصاد اثباتی از سوی دیگر منطبق می‌نمایند و ادعا می‌کنند که «اقتصاد دینی» ترتیباتی دستوری است که از سوی مذهب نسبت به علم اقتصاد جهت‌یابی می‌کند، ولی «تحلیل اقتصادی از دین» ترکیباتی اثباتی است که از علم اقتصاد به سوی مذهب حرکت می‌کند. این تفسیر اگرچه در برخی موارد قابل قبول است، اما در همه موارد چنین نیست. زیرا گزاره‌های زیادی در اقتصاد دینی نیز وجود دارد که جنبه‌ی اثباتی دارند و همه‌ی آنها دستوری نیستند؛ برای یک گزاره از اقتصاد مسیحی (آیه‌ای از کتاب مقدس) این است که: «خداوند نعمت‌ها و منابعی در اختیار انسان قرار داد، تا از آن استفاده مطلوب به عمل آورد و در حفظ آن بکوشد» (سفر تکوین ۱۵/۲). بدیهی است این گزاره در یک قالب اثباتی و به صورت شرطی است؛ یعنی خداوند نعمت را در صورت بهره‌برداری درست از آن، در اختیار بشر قرار می‌دهد. همچنین این گزاره از اقتصاد اسلامی یک گزاره اثباتی است. «لو ان اهل القرى آمنوا و اتقوا لفحنا عليهم برکات من السماء و الارض (اعراف ۹۶/۷) چنانچه مردم (شهرها و قریه‌ها) همه ایمان می‌آوردند و تقوا پیشه می‌کردند همانا درهای برکت آسمان و زمین را به روی آنها می-

گشودیم. یا روایتی از امام معصوم (ع) که می‌فرماید: لو عدل فی الناس لا ستغنوا: اگر در میان مردم عدالت برقرار شود مردم بی‌نیاز می‌شوند».

بخش اول

یهودیت

فصل اول: سیر تاریخی اندیشه‌های اقتصادی یهودیت

سه دوره‌ی مهم در تاریخ تفکر اقتصادی یهودی قابل تفکیک از یکدیگر است: دوره اول مربوط به اندیشه‌های اقتصادی در عهد عتیق است که به مسائلی مانند کشاورزی، بازرگانی، صنایع و حیات اقتصادی یهودیان در عصر صلح با رومیان می‌پردازد. دوره‌ی دوم، مربوط به یهودیت در قرون وسطی است که شامل اقتصاد قرون وسطی و یهودیت بیزانسی، بازرگانان یهودی در جهان مدیترانه قرون وسطی (حدود سال‌های ۷۰۰ الی ۱۱۰۰ میلادی)، فعالیت‌های اقتصادی یهودیان در اسلام قرون وسطا و پایان عصر طلایی اقتصاد یهودیان (نیمه قرن ۱۳ به بعد) است. دوره‌ی سوم یهودیت در قرون ۱۷، ۱۸، ۱۹ و ۲۰ است که در بردارنده‌ی یهودیت آمستردام در طی دوره‌ی مرکانتالیسم و یهودیان در اندیشه‌های اقتصادی بریتانیا است.^۱ در این فصل می‌خواهیم به بررسی تغییر و تحولات در جهان بینی یهودی و ارتباط یهودیت با اقتصاد این دین پردازیم.^۲

^۱ لازم به ذکر است نام بردن از این دو شهر خاص به این علت است که فعالیتهای اقتصادی یهودیان در این دو شهر بارزتر از بقیه شهرهایی است که این قوم در آنجا زندگی می‌کنند.

^۲ این فصل با کمک از کتاب یهودیت بررسی تاریخی، نوشته‌ی ایزیدور اپستاین، ترجمه‌ی بهزارد سالکی، چاپ دوم، موسسه علمی پژوهشی فلسفه و حکمت ایران تهران، ۱۳۸۸، نوشته شده است.

اندیشه‌های اقتصادی در عهد عتیق

کشاورزی در عصر کتاب مقدس

کتاب مقدس، مفاهیم گوناگونی برای مخاطبان مختلف دربردارد. در حقیقت این کتاب منبع اصلی اکثر بحث‌ها و اختلاف نظرها بوده است که در اکثر کتاب‌های منتشر شده مشاهده می‌شود. باستان‌شناسان، انسان‌شناسان و بسیاری دیگر از پژوهشگران به ابعاد مختلف جامعه (یهود) در جهان باستان پرداخته‌اند. هر فردی که به تاریخچه‌ی روزگار باستان (صرف نظر از دیدگاه خود بر دین) علاقمند باشد نمی‌تواند بر با ارزش‌ترین منبع (کتاب مقدس) در باب تکامل جامعه و نهادهای آن در خاور نزدیک عهد باستان چشم‌پوشد. احتمالاً، تاریخ دانان اقتصاد در میان این پژوهشگران موفق‌ترین افراد هستند؛ زیرا داده‌هایی که آنها در ابتدا به آن می‌پردازند، کمتر مورد بحث یا ابهامات فردی قرار گرفته‌اند، به ویژه این مسئله در مورد بنیادی‌ترین فعالیت اقتصادی، یعنی کشاورزی صدق می‌کند. تمامی تلمیحاتی که در سراسر کتاب مقدس به مسائل کشاورزی و زراعتی شده است، نه تنها شرایط روستا و محیط زراعت را بیان می‌کند، بلکه نشان دهنده‌ی فنون پیچیده‌ی دامداری و همچنین برخی از مسائل اجتماعی، که از نهاد کشاورزی پدید می‌آید نیز می‌باشد.^۱ اسرائیل باستان، اول از اسطوره‌های پر ابهام گذشته‌ای دور و به صورت مردمی بدوی و چادرنشین ظهور یافت. در حقیقت پیوند قابیل با کشت بر زمین، در حالی که برادرش هابیل «نگهبان گوسفندان» نامیده شده بود، دلالت بر کوچک‌شمردن کشاورزی است. ابراهیم چادرنشینی ایلیاتی معرفی شده است و تنها پس از فتح کنعان است که عبرانیان در مکانی اقامت می‌یابند و به زراعت در سرزمین خود می‌پردازند. با وجود این، کشاورزی (و نه داشتن یک زندگانی روستائی) پس از سکونت در کنعان رواج و میل به فروش گله‌ها و خریداری مزرعه با امکان سوددهی در معاملات در میان دهاقانان افزایش یافت. (امثال سلیمان ۲۶:۲۷) گوناگونی بسیار زیادی در محصولات کشاورزی به وجود آمد که در رأس تمامی آنها گندم قرار داشت. در فصل‌های خوب، هنگامی که محصولات بیشتر از نیازهای منطقه‌ای بودند، مقدار قابل توجهی از آن، به ویژه به همسایگان شمالی

^۱ . Brooks, Roger, "Support for the Poor in the Mishanic Law of Agriculture", pp. ۱۷-۳۹.

اسرائیل، یعنی فینیقیه‌ای‌ها صادر می‌شد (حزقیل در سوگ‌نامه خود برصو^۱ به تلاش‌های خود اشاره می‌کند {۲۷:۱۷ امثال سلیمان}). جو نیز دومین محصول پراهمیت بود و ظاهراً ماده غذایی اصلی قشر ضعیف جامعه را تشکیل می‌داد.^۲ کاشت درخت مو و زیتون اهمیت فوق‌العاده‌ایی داشت و انجیر نیز در زمره‌ی محصولات^۳ بود که به‌صورت مجزا کشت می‌شد. زراعت انگور بیشتر از سایر اقسام کشاورزی نیاز به توجه و تلاش داشت، چرا که سرایشی‌های سنگلاخی سرزمین با لایه‌های ضعیف رویه خاک با باران‌های زمستانی به راحتی شسته می‌شد و می‌بایست به دقت و ظرافت هموار می‌گردید. «انگور یا قوتی» و «روغن زیتون» هر دو از ارقام صادراتی گران قیمت بودند و سلیمان نیز بخشی از بدهی خود را به هیرام^۴ با زیتون پرداخت کرد (پادشاهان اول ۵:۲۵). در زمان داود، شیوه‌ی کشاورزی از بیل‌زنی به شخم‌زنی ارتقاء یافت. آغاز برداشت محصول براساس جایگاه، نورگیری مکان و میزان بهره‌وری منطقه متفاوت بود. برداشت غلات در همسایگی اریحا^۵ حدوداً در اواسط آوریل، در سرزمین‌های ساحلی حدوداً ده روز بعد از آن و در سرزمین‌های مرتفع تا یک ماه بعد انجام می‌شد و این برای حدود چهل روز ادامه می‌یافت (سفر تثنیه ۹:۱۶). نویسندگان کتاب مقدس داس را که برای چیدن گندم و جو بکار می‌رفت، در هیچ کجا توصیف نکرده‌اند؛ لیکن ظاهراً دو نوع مختلف، از آن وجود داشت که نوع متداول‌تر آن ابزاری چوبی بود که دندان‌هایی سنگی داشت. با پایان گرفتن خرمن‌کوبی، غربالگری محصولات آغاز می‌شد و دانه‌ها با استفاده از یک چنگک چوبی باد داده و از گاه جدا می‌شدند گاه باقی مانده نیز به علوفه گران‌بهایی برای احشام تبدیل می‌شد.^۶

^۱ TYRE: famous ancient Phoenician seaport; town in southern Lebanon. It was a major Phoenician seaport from about ۲۰۰۰ BC through the Roman period.

صورت‌بندر معروف کهنی در صور، واقع در جنوب لبنان که در ۲۰۰۰ سال قبل یکی از شاه‌راه‌های دوره رومی بوده است.

^۲ Adelstein, Richard P., "Islands of conscious power", vol. ۶۳, pp. ۶۱۴-۶۵۶.

^۳ HIRAM: Phoenician king of Tyre (۹۶۹-۹۳۶ BC), who appears in the Bible as an ally of the Israelite kings David and Solomon.

مشعر: پادشاه فینیقه‌ای از صور (۹۳۶-۹۶۹ پیش از میلاد) که به نظر می‌رسد با توجه به کتاب مقدس یکی از متحدین پادشاهان عبرانی، داود و سلیمان بوده است.

^۴ Jericho: city in the West Bank under the control of the Palestinian Authority

اریحا: شهری در کرانه باختری که تحت کنترل تشکیلات خودگردان فلسطین است.

^۵ Brooks, Roger, "Support for the Poor in the Mishanic Law of Agriculture", pp. ۴۰-۴۵.

بازرگانی و صنایع در عصر عهد عتیق

در حالی که کشاورزی نیروی غالبی بود که اقتصاد عبرانیان در طی عصر عهد عتیق بر پایه‌ی آن می‌چرخید، اسرائیلیان باستانی به هیچ‌وجه به فعالیت‌های کشاورزی خودکفایانه نمی‌پرداختند. صادرات محصولات مازادهم ناشی از شهرگرایی بوده است (در اسرائیل و یهودیه، فضای موجود کمتر از ۸ هزار متر مربع بود که در آن کمتر از چهارصد سکونتگاه وجود داشت که به عنوان شهر طبقه‌بندی شده بودند.) و در دوره‌های بعدی سلطنت، رشد ایالات بزرگ‌تر و ظهور بی‌اندازه‌ی رعایای بی‌خانمان همگی گواه بر این بود که تجارت و پیشه‌های صنعتی نیز کاملاً بی‌اهمیت نبوده است. در حقیقت، بررسی موشکافانه‌ی کتاب مقدس تردیدهایی در خصوص این ادعاهای مکرر که «یهودی‌ان اصولاً افرادی تاجر نبودند و تنها پس از پراکندگی آنان بود که به ضرورت شرایط به تجارت روی آوردند»، ایجاد می‌کند. فلسطین به واسطه موقعیت راهبردی خود در شاهراه‌های تجاری دارای اهمیت ویژه‌ای در عهد باستان بود که کاملاً با اندازه و منابع طبیعی آن در تناقض بود. همواره مردمانی که در کنار یک مسیر بازرگانی زندگی می‌کنند مزایای خاصی از حمل بار و محموله‌ها می‌برند؛ آنها می‌توانند آذوقه‌ی بازرگانان را فراهم آورند، اشیاء پربها و نادر خارجی تهیه کنند و فرصتی برای دلالتی و کارگزاری به دست آورند. اشاره‌های فراوانی در کتاب مقدس عبری گواه بر این موقعیت جغرافیایی مناسب است که یک «روح اقتصادی» مطلوب را در میان اسرائیلیان دمیده است و برخلاف نظر عموم اثبات می‌کند که آنها در آغاز از بسیاری از جوامع همسایه‌ی خود در این راستا پیشی گرفته بودند. منافع بالقوه اقتصادی که از این موقعیت حاصل شد؛ به واسطه‌ی این حقیقت که برای قرون طولانی، کمر بند باریکی از سرزمین‌های تحت تصرف خارجی عبرانیان را از کرانه‌های مدیترانه جدا ساخته بود، تضعیف می‌شد. بنادر کارمل^۱ شمالی در دستان فلسطینیان بود و تا سال ۱۴۴ پیش از میلاد، لنگرگاه یافا^۲ به تصرف اسرائیل در نیامد. دریا، در

^۱. Carmel: mountainous region in northern Israel

کارمل: منطقه‌ای کوهستانی در شمال اسرائیل

^۲. Jaffa: former port city in western Israel which was made a part of Tel Aviv in ۱۹۵۰.

سراسر کتاب مقدس عبری به عنوان قدرتی که با خدا و انسان دشمنی دارد، به تصویر کشیده شده است (مثلاً در اشعیا ۱۷:۱۲۴، مزامیر ۳:۹، ایوب ۷:۱۲). این که آیا اسرائیلیان پیش از عصر پارسیان توانستند تجارت دریایی بر مدیترانه را به انجام رسانند یا خیر همواره مورد سؤال است.^۱ علاقه سلیمان نیز به تجارت خارجی از شرایط مختلفی ریشه می‌گیرد که از جمله آنها رابطه تنگاتنگ با فینیقیه‌ای‌ها بود که وی را از منافع محتمل آن کاملاً آگاه گردانید و فتوحات موفقیت‌آمیز وی که مقادیر بسیار زیادی از غنایم را به کشور وی ارزانی می‌داشت. همچنین کاربرد فزاینده اشیاء خارجی برای ارضای نیاز به تجملات در دربار او و حمایت از طرح توسعه‌ی اورشلیم و تجهیز نیروهای نظامی از جمله‌ی این دلایل بود. عبرانیان پس از فتح سرزمین عِدِم^۲ توسط داود، مستقیم به دریا دسترسی پیدا کردند که بدین ترتیب سلیمان نیز در کنار حیرام^۳ که از الوارهای چوب، سازندگان کشتی و دریانوردان ماهر فینیقی بهره می‌گرفت نیروی دریایی بزرگی را در ازیون-گیر^۴ بنیان نهاد. وارداتی که از سرزمین‌های افریقای شرقی، اقیانوس هند و از طریق اسکادرانها به سرزمین پادشاه سلیمان صورت می‌گرفت، دلالت بر این دارد که صادرات نیز وجود داشته است: سلیمان برای اجناس و نیروی کارگری که تایر^۵ تأمین کرده بود، قراردادی مبتنی بر پرداخت با گندم، روغن و زیتون بست و در قراردادهای دیگر نیز ما شاهد تبادل ادویه، البسه، صمغ، عسل و لوزتین با مصر و دیگر تجارت‌های محلی‌ای بوده‌ایم که می‌تواند از تاکستان‌های پربار و شیلات درون مرزی، حاصل شده باشد. احتمالاً آشوبهای سیاسی و مدنی پس از مرگ سلیمان به منزله‌ی پایانی بر تجارت از دریای سرخ است. اما ملاحظات رسولان قرن هیجدهم (ق.م) از رفاه مادی و میل به تجملات در دو قلمرو پادشاهی، دلالت بر تمایلات پیوسته به اشیاء خارجی است. از آنجا که سرزمین کتاب مقدس

یافا: شهر بندری سابق در غرب اسرائیل است که با بخشی از تل آویو در سال ۱۹۵۰ باز سازی شده است.

^۱ . Kleiman, Ephraim, art.cit. pp. ۸۰-۸۵.

^۲ . Edomites: descendant of Esau or Edom (Biblical)

^۳ Hiram

^۴ . Ezion – Geber: seaport of Solomon and the later kings of Judah located at the northern end of the Gulf of Aqaba.

ازیون-گیر: بندر سلیمان و پادشاهان بعد از یهودا، واقع در انتهای شمال خلیج عقبه.

^۵ . Tyre

سرشار از محصولات پیشرفته‌ترین تمدن‌های صنعتی زمان خویش بود، موقعیت آن در تقاطعات تجارت‌های دور افتاده، چیزی همانند یک محرومیت از رشد صنایع تولیدی محلی را رقم زد. گرچه محصولات کشورهای مصر، کلد و فینیقیه همگی به سهولت در دسترس بود، مخاطرات موجود و هزینه بالای حمل و نقل در جهان باستان آنها را نسبتاً گران‌بها میکرد؛ چنان‌که مصرف آنان به بخش‌های غنی‌تر جمعیت شهری محدود می‌گردید. زنان کارگر محلی در شهرها و روستاهای کوچک به نیازهای خانواده خویش می‌پرداختند: ریسندگی و بافندگی جامه از معمول‌ترین وظایف زنان خانه‌دار بود. هنر رنگرزی نیز در متون مقدس ذکر نشده است، اما در بسیاری از متون اشاراتی به لباس‌های رنگین شده است. بنابراین، احتمال می‌رود که این هنر نیز برای اسرائیلیان شناخته شده باشد.^۱ بدون تردید هنر سفالگری نیز در اسرائیل وجود داشته است که منبع مطلوبی برای استعاره‌های رسولان به شمار می‌رفت. شرح دقیق فعالیت‌های ساختمانی در اورشلیم در زمان سلطنت سلیمان بیانگر این است که ساختن معبد و بنای دیوارهای شهر نشان‌دهنده این بود که عبرانیان تأکید فراوانی بر مهارت‌ها و محصولات خارجی داشتند. در واقع تنها به تعداد اندکی از مشاغل و صنایع مختلف در کتاب مقدس اشاره شده است و ادبیات این کتاب تفاوت میان نیروی کاری را به وضوح بیان نمی‌کند. از آنجا که مشاغل نیز اصالتاً به صورت قبیله‌ای یا خاندانی توزیع یافته بودند به نظر منطقی می‌رسد که تجارت نیز به صورت وراثتی در خانواده‌هایی خاص وجود داشته است. در هر صورت، صنعت نقش بسیار مهمی در حیات اقتصادی اسرائیلیان پیدا کرد و این در حالی است که بسیاری از مورخان هنوز این اهمیت را به درستی درک نکرده‌اند.^۲ شواهدی نیز موجود است که نشان می‌دهد تا قرن هشتم قبل از میلاد، ترکیبی از تهاتر و استفاده از پول در معاملات رواج یافته بود و حتی در زمان چادرنشینی اسرائیلیان نیز در شکل‌های نقره معمولاً نقش واحد پولی را ایفاء می‌کردند (سفر پیدایش ۲۳:۱۵، سفر خروج ۲۱:۲۳). لیکن در کل دورانی که با ویرانی معبد اورشلیم و تبعید بابل خاتمه یافت، هیچ نوع پول مضروب و به صورت

^۱. Kleiman, Ephraim, art. cit., pp. ۸۵-۹۶.

^۲. Kleiman, Ephraim, "Just price in Talmudic literature", vol. ۱۹, no. ۱, pp. ۲۳-۳۰.